

בבית המשפט העליון בשבתו כבית משפט לערעורים אזרחיים

ע"א 1822/97

בפני: כבוד המשנה לנשיא ש' לויין
כבוד השופט י' אנגלרד
כבוד השופט מ' אילן

המערער: בנק המזרחי המאוחד בע"מ - סניף חדרה

נגד

המשיב: יאיר ש. שיווק בע"מ

ערעור על פסק דין בית המשפט המחוזי
בתל-אביב-יפו מיום 10.2.97 בת"א 68/93
שניתן על ידי כבוד השופטת ד' פלפל

תאריך הישיבה: י"ז באלול תשנ"ט (29.8.99)

בשם המערער: עו"ד יצחק גולדשטיין ועו"ד דורון עצמון

בשם המשיב: עו"ד רם דקל

פסק-דין

השופט י' אנגלרד:

עניינו של הערעור שלפנינו בתביעת לקוח נגד בנק, בה העלה הלקוח שורה של טענות נגד הבנק, שעיקרן אופן חישוב הריבית בה חויב חשבונו בהיותו ביתרת חובה. בית המשפט המחוזי בתל-אביב-יפו - מפי השופטת ד' פלפל - קיבל חלק מתביעותיו של הלקוח. מכאן ערעורו של הבנק, המונח לפנינו.

1. המשיבה, חברת יאיר ש. שיווק בע"מ (להלן: "החברה") היא חברה העוסקת בשיווק ביצים. היא ניהלה בבנק המזרחי המאוחד (להלן: "הבנק"), בסניף חדרה, חשבון בנק שמספרו 316879. החשבון נפתח בחודש מרץ 1981. במרבית שנות פעילותה נוהלה החברה על-ידי יאיר שטרנברג (להלן: "מנהל החברה"). לאחר שנודע לחברה על מקרים בהם התגלו טעויות בחישובי ריבית מצד בנקים, היא פנתה, בשנת 1992, לגוף

המתמחה בחישובי ריבית ויעוץ כלכלי (להלן: "המומחה"), וזאת לשם בדיקת חשבון הבנק בתקופה שבין פברואר 1984 לבין יוני 1992. בהתבסס על ממצאי המומחה הגישה החברה, בינואר 1993, תביעה נגד הבנק בבית המשפט המחוזי בתל-אביב-יפו. כתב התביעה כלל שורה של טענות ותביעות. בית המשפט המחוזי קיבל את עמדתה של החברה בשלושה עניינים, אשר על שניים מהם מערער הבנק. את יתר טענות החברה דחה בית המשפט. אתמקד, אם כן, בסוגיות שעומדות לפנינו בערעור.

2. הטענה הראשונה והמרכזית - שנתקבלה כאמור בבית המשפט קמא - עוסקת באופן חישוב הריבית, בה חויב חשבונה של החברה בשל יתרות חובה בחשבון. באופן כללי, גובה הריבית שגובה בנק מלקוחות מורכב משלושה רכיבים: ריבית בסיסית (PRIME RATE), שהיא זהה ואחידה לכל לקוחות הבנק; תוספת סיכון לריבית הבסיסית, ששיעורה משתנה מלקוח ללקוח; ריבית חריגה, המתווספת לריבית הבסיסית ולתוספת הסיכון כאשר הלקוח חורג ממסגרת האשראי המאושרת לחשבון. המחלוקת במקרה הנדון נוגעת לתוספת הסיכון לריבית הבסיסית. שיעור התוספת עמד בחודש אפריל 1984 על 1.5833%. מעת לעת שינה הבנק את שיעור התוספת, וזו הגיעה לשיאה בחודש ינואר 1986, כאשר שיעורה עמד על 3.5%. מחודש אפריל 1986 החל שיעור תוספת הסיכון לקטון בהדרגה; בחודש אפריל 1988 הוא ירד אל מתחת לשיעור ההתחלתי של 1.5833% בהגיעו ל-1.25%, והמשיך לרדת, עד שבחודש ינואר 1990 הייתה תוספת הסיכון בשיעור 0.633% בלבד.

3. המומחה, בבקשו למצוא את שיעורי הריבית שנגבו מן החברה שלא כדין, ערך תחילה חישוב היפותטי של היקף חיובי הריבית, לו נגבתה מהחברה תוספת סיכון קבועה בשיעור של 1.5833% במשך כל תקופת החיוב, למעט בתקופות בהן התוספת בפועל הייתה נמוכה משיעור זה. בשלב זה הניח המומחה כי תוספת הסיכון בשיעור של 1.5833% הייתה כדין. כאמור, כאשר תוספת הסיכון ירדה מתחת לשיעור ההתחלתי של 1.5833%, החישוב של הריבית שנגבתה, לפי הטענה, שלא כדין נערך על בסיס השיעור המופחת שנגבה בפועל. בעשותו כן, הניח המומחה כי הבנק אינו זקוק להסכמת הלקוח להפחתת שיעור הריבית, וזאת כנראה על פי הרעיון "זכין אדם שלא בפניו". לפי חישוב זה, הסכום שנגבה שלא כדין, נכון ליום 30.6.92, עמד על כ-160 אלף ש"ח. יצוין, כי במהלך המשפט, ביום 28.12.95, בעת מתן עדותו של המומחה, הוגשה חוות דעת נוספת, שנערכה בסמוך למועד מתן העדות. בחוות דעת זו שונה בסיס החישוב של תוספת הסיכון. במקום חודש אפריל 1984 נלקחה בחשבון תוספת הסיכון שהייתה קיימת בפברואר 1984, שעה שהיא עמדה על 0.75% בלבד. לפי החישוב על בסיס זה, היקף הריבית שנגבתה, לטענת החברה, שלא כדין, גדל לכדי 265 אלף ש"ח, נכון ליום 30.6.92.

4. החברה ביססה את טענתה, כי היא זכאית להשבת סכומי ההפרש, על כך שהשינויים בתוספת הסיכון לריבית הבסיסית נעשו שלא בהסכמתה. גרסת החברה היא כי אין הבנק רשאי לשנות את תוספת הסיכון מעת לעת ללא הסכמה מפורשת. החברה הוסיפה וטענה כי הבנק אף לא טרח להודיע לה על השינויים. יתרה מזו, מנהל סניף הבנק הבטיח למנהל החברה כי החברה זוכה בתנאי ריבית מועדפים בהשוואה למקובל בבנק לגבי לקוחות אחרים. גם על רקע זה חייב היה הבנק, לטענת החברה, להתייחס אליה כאל "לקוח מועדף", ולגבות ממנה תוספת סיכון מופחתת.

5. מאחר שביסוד הדרישה להשבת הפרשי ריבית מצויה הטענה כי הבנק פעל שלא על-פי הסכם, מן הראוי לבחון את מערכת היחסים החוזיים בין הבנק לבין החברה. אתאר בקצרה את ההוראות הנוגעות לעניין שגובשו בשורת ההסכמים שנחתמו בין הבנק לבין החברה. עם פתיחת חשבון החברה בחודש מרץ 1981 חתמה החברה על "הסכם ותנאי עסק כלליים", בו נקבע בסעיף 4:

א. כל הסכומים המגיעים או אשר יגיעו מהלקוח לבנק ישאו רבית בשעור של _____% (____ אחוזים למאה) לשנה שתחושב על-ידי הבנק על היתרות היומיות ותשולם על-ידי הלקוח או תצורף ע"י הבנק לקרן בסוף כל אחד מהחדשים מרס, יוני, ספטמבר ודצמבר בכל שנה או בסוף כל תקופה אחרת לפי שקול דעתו הבלעדי של הבנק, אלא אם הוסכם בין הבנק לבין הלקוח בכתב על שעור ריבית אחר לגבי עיסקה כלשהי.

ב. הבנק יהיה רשאי בכל עת להעלות את שעור הרבית בתנאי שיתן ללקוח הודעה מוקדמת בכתב של 15 יום, והחל מתום 15 יום מיום מתן הודעה ישלם הלקוח לבנק רבית לפי השעור המוגדל באופן ובזמנים הקבועים בסעיף קטן א' לסעיף זה. [ההדגשות אינן במקור - י.א.]

6. בשנת 1984 חתמה החברה על נספח ל"הסכם ותנאי עסק כלליים", בו שונה סעיף 4 כדלקמן:

כל הסכומים המגיעים ו/או אשר יגיעו מלקוח לבנק ישאו רבית בשעור שייקבע מפעם לפעם על ידי הבנק. הרבית תחושב על ידי הבנק על היתרות היומיות ותשולם על ידי הלקוח או תצורף על ידי הבנק לקרן בסוף כל חודש או בסוף כל תקופה אחרת לפי שקול דעתו הבלעדי של הבנק. **הבנק יהיה רשאי בכל עת לשנות את שעור הרבית על ידי מתן הודעה אישית מוקדמת ללקוח או על ידי פרסום מודעה בשני עתונים ובסניפי הבנק 7 ימים לפחות לפני תחילת תקפו של שעור הרבית החדש.** [ההדגשות אינן במקור - י.א.]

בחודש דצמבר 1989 חתמה החברה על הסכם נוסף עם הבנק. תניות ההסכם דומות, בעיקרן, לתניות שבנספח הנזכר משנת 1984. השוני המרכזי הוא קיצור של מועד משלוח ההודעה המוקדמת משבעה ימים לשלושה ימים.

7. מלבד ההסכמים הישירים בין הבנק לבין החברה, מן הראוי להזכיר גם את חוזר בנק ישראל מס' 42/16, מיום 25.12.83, בנושא "גילוי אופן חישוב ריבית על אשראי והדיווח עליה ללקוח". בסעיף 6.ב. לחוזר

נאמר:

כאשר בנק קבע מסגרת לאשראי בחשבון עובר ושב, יודיע ללקוח כדלקמן: ...

(1) הודעות בכתב ללקוח

במועד התחלת האשראי ובמועד כל שינוי בתנאי האשראי (שיעור הריבית, סכום המסגרת וכד') ימסור הבנק הודעה ללקוח שתכלול:
 - סכומי מסגרות האשראי לסוגיהן;
 - שיעור וסכום עמלת הקצאת אשראי;
 - שיעור הריבית לכל סוג מסגרת ושיעור הריבית על יתרות החורגות מהמסגרות.
 החליט הבנק לשנות את תנאי האשראי, יודיע על כך לפחות עשרה ימים לפני תחילת תוקפו של השינוי.

(2) מודעות בסניפים ובעיתונים

(א) בנק הנוהג לקבוע מסגרות אשראי אחידות לסוגים מסויימים של לקוחות, רשאי להודיע על שינויים במסגרות אלו באמצעות מודעות בסניפים ובשני יומונים הנפוצים בציבור הרחב (אחד מהם עתון ערב) במקום לשלוח הודעות אישיות לכל לקוח.

(ב) בנק הקובע מדי פעם שיעור ריבית בסיסי ללקוחות מובחרים (PRIME RATE) וקובע לגבי כל לקוח את שיעור הריבית באופן יחסי לשיעור הבסיסי, רשאי להודיע על שינויים בשיעורי הריבית באמצעות מודעות בסניפים ובעיתונים, במקום לשלוח הודעות אישיות לכל לקוח. במקרה זה ההודעה צריכה לכלול את כל דרגות שיעורי הריבית היחסיים בציון שיעורי הריבית השנתית המתואמת ... באופן שכל לקוח יוכל לזהות את השיעורים המתייחסים אליו.

8. באשר לדרכי ההודעה שנקטו על-ידי הבנק בדבר שינויים בשיעורי הריבית, שחלו מעת לעת במשך שמונה השנים הנזכרות, בית המשפט קמא קבע כי הבנק יצא ידי חובתו החוזית. דרכים אלה כללו הודעות אישיות ללקוח, פרסומים בעיתון ופרסומים בסניפי הבנק. יתרה מזו, במקרה הנדון מנהל החברה ביקר בבנק כמעט מדי יום ביומו והיה מתעניין אישית בשיעורי הריבית. ועל כך אומר בית המשפט:

אם ההודעות שנשלחו ללקוחות הביתה לא היו ברורות, אזי עלה מהראיות כי [מנהל החברה] היה בא כמעט מידי יום ביומו לבנק, והיה מתעניין בגובה הריבית. אומנם הוא לא חיפש הודעות בדבר שינוי תעריפי הריבית שנתלו בסניף הבנק ברם אין בכך כדי לפגום בדרך פרסום זו. גם בפרסום בעתון היה [מנהל החברה] "נתקל" לעיתים. כל הדרכים הללו הוכרו כדרכים החוזיות הלגיטימיות בין הצדדים, ומכיון שברור היה מעדותו שהוא היה ער לגובה הכללי של הריבית שנגבה ממנו, סבורתני כי הבנק יצא ידי חובתו בגין הודעה על שינוי ריבית שנעשים. (עמ' 9 לפסק הדין).

נמצא, כי בית המשפט המחוזי הסיק, על פי הראיות שהובאו לפניו, כי אין בסיס לטענות בדבר אי מתן הודעה על עצם השינויים בשיעור הכולל של הריבית.

9. בכך אני מגיע לטענות הנוספות של החברה, כי הבנק גבה ריבית שלא כדין, משום שלא פירט את השיעורים המשתנים של תוספת הסיכון, ובניגוד להבטחתו, לא העניק לחברה שיעור תוספת הסיכון המגיע ל"לקוח מועדף". משמעותה של הטענה הראשונה היא כי, בהעדר פירוט מדויק של תוספת הסיכון, החברה לא יכלה להסכים להגדלת התוספת מעת מעת. אמנם, הבנק הודיע על השיעור הכולל של הריבית, אלא שלדעת

בית המשפט לא היה די בכך. לשיטתו, חייב היה הבנק לפרט במפורש את הרכיב של תוספת הסיכון, בתוך השיעור הכולל של הריבית. ללא פירוט כזה, אין, לדעת בית המשפט, הסכמה חוזית מועילה להגדלת שיעור הריבית.

10. באשר לטענה של היות החברה "לקוח מועדף", מציין בית המשפט כי אמירת הבנק, כי החברה היא לקוח מועדף, היא בעלת משמעות כלכלית שיש לבחונה. ובית המשפט מוסיף:

במידה והבנק אכן העניק ל[חברה] "בתחילת הדרך" העסקית ביניהם הנחה מתקרת תוספת הסיכון הוא "נתפס" על גובה ההנחה, כראיה לכך שזה הוא אחוז תוספת הסיכון ההסכמית אליה הוא התכוון להלכה, ומימש בפועל בהציגו כלפי הלקוח מצג לפיו הוא לקוח מועדף הזוכה בהנחה מתקרת תוספת הסיכון. (עמ' 4 לפסק הדין).

בית המשפט מצא כי, בפועל, בשנים 1984-1985 חויב חשבון החברה בריבית נמוכה בכ- 3% מריבית הסיכון המירבית. כן מצא בית המשפט כי על-פי העדויות שהובאו בפניו, לא נקבע מעולם בין הצדדים אחוז הריבית המדויק של תוספת הסיכון. על רקע זה קבע בית המשפט, כי הבסיס לחישוב תוספת הסיכון צריך להיות 0.75%, שהוא שיעור התוספת בחודש פברואר 1984. לדעת בית המשפט, שיעור זה ביטא את היות החברה "לקוח מועדף", ובהעדר הסכמה לשינוי תוספת הסיכון, שיעור זה הוא בבסיס החישוב, הקובע את ההפרש אותו מחויב הבנק להשיב לחברה.

11. בסיכום הדברים עד כה: בית המשפט המחוזי קיבל את תביעת החברה וחייב את הבנק להשיב הפרשי ריבית לגבי תוספת סיכון שעלתה על 0.75%, מעבר לריבית הבסיסית. מסקנתו זו של בית המשפט המחוזי מתבססת על שני נימוקים משולבים; האחד, חובתו של הבנק, במקרה של הגדלת שיעור הריבית, לפרט בהודעה ללקוח את הרכיב של תוספת הסיכון בתוך השיעור הכולל של הריבית. הנימוק האחר הוא כי הבטחת הבנק לחברה כי היא לקוח מועדף קושר את הבנק לשיעור תוספת הסיכון ההתחלתי, כל עוד אין הסכמה מפורשת על הגדלת שיעור זה.

12. נגד מסקנה זו מכון הערעור שלפנינו. אומר מיד כי דין הערעור להתקבל בנקודה זו. לטעמי, לא דייק בית המשפט המחוזי בנתחו את מהות היחסים החוזיים בין הבנק לבין החברה בעניין הגדלת שיעורי הריבית. כפי שנקבע בסעיף 4 להסכם בין הבנק לבין החברה, "הבנק יהיה רשאי בכל עת לשנות את שיעור הריבית על ידי מתן הודעה אישית מוקדמת ללקוח או על ידי פרסום מודעה בשני עתונים ובסניפי הבנק 7 ימים לפחות לפני תחילת תקפו של שיעור הריבית החדש". בכך ניתנה הסכמתו של הלקוח להגדלת שיעור הריבית, בכפוף לתנאי כי תינתן לו הודעה מתאימה. אין בהסכם כל תנייה לפיה הבנק חייב לפרט בהודעתו על הגדלת שיעור הריבית את הרכיבים היחידים המרכיבים שיעור זה. הנחתו של בית המשפט המחוזי, כי עובדת היות החברה "לקוח

מועדף" מחייבת את המסקנה כי דרושה הסכמה מיוחדת להגדלת תוספת הסיכון בתוך השיעור הכולל של הריבית, הנחה זו נעדרת בסיס הסכמי כלשהו. לכן השאלה היחידה, במסגרת ההסכם בין הבנק לחברה, היא האם נמסרה לאחרונה הודעה מתאימה על הגדלת שיעור הריבית. והנה, בית המשפט המחוזי ענה בחיוב על שאלה זו, לאור הראיות שהובאו במשפט. כלומר, נקבע כממצא, שהחברה קיבלה הודעה מתאימה - באמצעות מנהלה - על דבר הגדלת שיעורי הריבית.

13. יצוין, כי מנהל החברה, אשר לפי העובדות התעניין בבנק כמעט מדי יום ביומו בשיעורי הריבית המשתנים, יכול היה ללא קושי רב לברר - אם היה לו עניין מיוחד בזה - את שיעור הרכיב של תוספת הסיכון. לטענת הבנק, אשר לא נסתרה, בפרסומים בסניפי הבנק ובעיתונים צוין שיעור הריבית הבסיסית. בהודעות לחברה צוינו השיעורים הכוללים של ריבית החובה והריבית החריגה. על רקע זה, יש טעם רב בטענת הבנק, כי החישוב של רכיב זה הוא פעולה אריתמטית פשוטה, אותה יכול הלקוח המעונין לבצע בקלות בעצמו.

14. המסקנה העולה מדברי היא כי, בנסיבות העניין, הבנק יצא ידי חובתו החוזית במתן הודעה לחברה על העלאת שיעורי הריבית, והעדר ציון מפורט של רכיב תוספת הסיכון בתוך השיעור הכולל של הריבית אינו גורע מתוקף העלאת הריבית. בכך שונה המקרה שלפני מן העובדות שנדונו בפרשת ע"א 7162/96, 7287 אמנונים חברה לעבודות עפר בע"מ ואח' נ' הבנק הבינלאומי הראשון לישראל בע"מ (טרם פורסם).

15. באשר למעמד החברה כ"לקוח מועדף", איני מוצא כי יש בעובדה זו כדי לשנות את המסקנה הנזכרת. ההבטחה כי ללקוח יוענק מעמד של "לקוח מועדף", אין בכוחה כדי לשנות את התניות בהסכם בין הצדדים. כלומר, אין בהבטחת מעמד זה יסוד לדרוש - מעבר לתניות החוזיות - הסכמה מפורשת לרכיב כלשהו בשיעור הריבית. יצוין כי, כפי שפסק בית משפט זה, לא ניתן לטעון, על יסוד הבטחה סתמית וכללית למעמד של "לקוח מועדף", כי יוענקו הטבות ספציפיות כלשהן על-ידי הבנק (ראה פרשת אמנונים הנזכרת וכן ע"א 6505/97 בוני התיכון בע"מ נ' בנק הפועלים בע"מ (טרם פורסם)). אי לכך, יש לקבל את ערעור הבנק בנקודה זו.

16. בכך אני מגיע לתביעה נוספת של החברה, המתייחסת להתנהגות הבנק בתקופה שלאחר הגשת התביעה, אשר הועלתה בכתב תביעה מתוקן. בתקופה זו המשיכה החברה לנהל את החשבון הנדון בבנק. מסגרת האשראי המאושרת שלה הייתה 400,000 ש"ח. מדי פעם אושרה לחברה חריגה משמעותית ממסגרת האשראי למשך יומיים. ביום 10.6.93 פנתה החברה לבנק וביקשה אישור למשיכה חריגה בסך 400,000 ש"ח, למשך 5 ימים, כדי לשלם חוב למועצת הלול. הבקשה הופנתה להנהלת הבנק וזו סרבה לאשרה. הודעה על כך

ניתנה לחברה ביום 14.6.93. לטענת החברה, כדי לכסות את יתרת החובה החריגה, היא נאלצה לקחת הלוואה בסך 200,000 ש"ח, בריבית גבוהה, ממוסד פיננסי לא בנקאי. כמו כן, לטענתה היא נאלצה לשלם את החוב למועצת הלול באיחור של יום - דבר שפגע באמינותה ובמוניטין שלה כלפי מועצת הלול. על כך דרשה החברה פיצוי בסך 50,000 ש"ח.

17. בית המשפט קמא קיבל באופן חלקי את תביעת החברה בעניין זה. הוא ציין כי כיוון שהחברה "קיבלה אישור לחריגות מקיפות ממסגרת האשראי המאושר, במשך תקופה של כ- 6 חודשים, היא לא היתה יכולה לקחת בחשבון, שפעם זו תהיה שונה; [מנהל החברה] גם לא קיבל כל התרעה (בהבדל מטיפול מהיר בבקשה) שהדין יכול להיות שונה כך שיוכל לכלכל דרכיו בהתאם" (עמ' 14 לפסק הדין). בית המשפט קמא קיבל את טענת מנהל החברה, כי איחור בתשלום למועצת הלול היה פוגע ביחסי האמון שנוצרו בינו לבין מועצת הלול. מכאן הסיק בית המשפט כי:

כדי למנוע נזק למוניטין שלו היה עליו "להשקיע" בהלוואה בסדר גודל זה או אחר. אומנם סדר הגודל לא הוכח, ברם ברור שזה נעשה, ואם למרות זאת נגרם איחור של יום אחד, יש בכך כדי לפגום ולו במידה במהימנות ובמוניטין של איש עסקים. (עמ' 14-15 לפסק הדין).

לאור מסקנה זו קבע בית המשפט את נזקה של החברה לענין זה, על דרך של אומדנא, בסכום של 15,000 ש"ח.

18. בערעור שלפנינו קובל הבנק על חיוב זה. לטענתו, רשאי הבנק לסרב לבקשת לקוח להעניק לו אשראי חריג, מעבר למסגרת האשראי המאושרת בחשבון הדביטורי. הבנק מסתמך על ההלכה שנפסקה בע"א 323/80 אלתיית בע"מ נ' בנק לאומי לישראל בע"מ, פ"ד לז(2) (673).

19. גם בעניין זה יש לקבל את הערעור. בפרשת **בוני התיכון** ובפרשת **אמנונים** הנזכרות פסק בית משפט זה, כי אין לבנק חובה להעניק אשראי או לחדשו, כל עוד הבנק אינו מפר הסכמים בינו לבין הלקוח. מכאן, כי עצם מתן אשראי חריג בעבר, אינו יכול להטיל חובה על הבנק להעניק אשראי חדש.

אי לכך, הערעור - על שני חלקיו - מתקבל. המשיבה תשלם למערער הוצאות ושכר-טרוחת עורך-דין בסכום כולל של 20,000 ש"ח.

המשנה לנשיא ש' לזין:

אני מסכים.

המשנה לנשיא

השופט מ' אילן:

אני מסכים.

שופט

הוחלט כאמור בפסק-דינו של השופט אנגלרד.

ניתן היום, ב' בכסלו תש"ס (11.11.99).

שופט

שופט

המשנה לנשיא

העתק מתאים למקור
שמריהו כהן - מזכיר ראשי
Q05.97018220